

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

RAQQAMLI IQTISODIYOT

G.Bazarbaeva

*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent
Axborot Texnologiyalar Universiteti Nukus filiali talabasi*

Annotatsiya: *Hozirgi kunda ko'plab rivojlangan davlatlarda raqamli iqtisodiyot va ularni rivojlanish omillariga sezilarli darajada ta'sir o'tkazmoqda, shu bilan birga jamiyat hayotida ham raqamli iqtisodiyot zarur rol oynaydi. Bu maqolada siz raqamli iqtisodiyot haqida " Raqamli iqtisodiyot nima? ", " Raqamli iqtisodiyot vazifalari va maqsadlari", " Raqamli iqtisodiyotning O'zbekiston rivojidagi to'siqlari" kabi savollarga javob topishingiz mumkin.*

Kalit so'zlar: *Raqamli iqtisodiyot, iqtisodiyot, bozor iqtisodiyoti, raqamli texnologiya, raqamlashtirish, robototexnika, IT, raqamli dividendlar, internet banking.*

Kirish

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyevning Yuqori Yig'ilish Senati va Qonunchilik palatasiga qilgan bildirishnomasida "2020 yil-Ilm-ma'rifat va raqamli iqtisodiyot yili" deb e'lon qilgan edilar. Shundan so'ng fuqarolarda "raqamli iqtisodiyot" atamasi haqida ko'plab savollar tug'ila boshladi.

Raqamli iqtisodiyot tubdan yaratilishi zurrur bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari yaratish va ularni kundalik hayotga joriy etish orqali mavjud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir. Raqamli iqtisodiyot xo'jalik faoliyatini yuritish bo'lib, bunda ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishdagi asosiy omil raqamlar ko'rinishidagi ma'lumotlar bo'lib, katta hajmdagi axborotlarni ishlov berish va o'sha ishlov berish samarasini tahlil qilish yordamida har xil turdagi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, texnologiyalar, qurilmalar, saqlash, tovarlarni yetkazishda avvalgi tizimdan samaraliroq yechimlar yechimlarni amalda qo'llashdir. Boshqacha qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot bu onlayn xizmatlar ko'rsatish, elektron to'lovlar amalga oshirish, internet savdo, kraudfanding va boshqa turdagi sohalarni raqamli kompyuter texnologiyalari bilan bog'lagan soha.

«Raqamlashtirish» so'zi asosan yangi termin bo'lib, innovatsion boshqarish va ish yuritish jarayoniga IT yechimlarning qo'shilishi, buning natijasi esa internet buyumlardan tortib, elektron hukumatga qadar bo'lgan barcha tizimlarda axborot texnologiyalarini qo'llashni nazarda tutadi.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

Raqamli iqtisodiyot iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo'llash asosida amalga oshirish tizimidir. Ba'zan u internet iqtisodiyoti, yangi iqtisodiyot yoki veb-iqtisodiyot kabi atamalar bilan ham aytiladi. 1995-yilda amerikalik dasturchi Nikolas Nimagroponte "raqamli iqtisodiyot" atamasini amaliyotga kiritdi. Hozirda bu islohotlar dunyodagi siyosatchilar, iqtisodchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar - deyarli hamma qo'llanmoqda. 2016-yilda Butunjahon banki dunyodagi raqamli iqtisodiyotning sharoiti haqida birinchi marta ma'ruza e'lon qildi ("Raqamli dividendlar"). Raqamli iqtisodiyot taraqqiyotining asosiy elementi sifatida elektron tijorat, internet banking, elektron o'tkazmalar internet reklama va shu bilan birga, internet o'yinlari ko'riladi. Axborot texnologiyalari rivojlanishi va natijani amalda qo'llash kundalik hayotimizda juda ko'plab qulayliklar tug'dirmoqda. Deylik ovqatlanishimiz, uni tayorlashni xohlamaymiz, ammo bu muammo emas, internetdan uyga ovqat yetkazish xizmati orqali xohlagan taomni onlayn buyurtma qilishimiz mumkin. Yoki do'stimizga mablag' o'tkazishimiz zurrur, bunda bank yoki moliya muassasalariga borishga hojat yo'q, biz mablag'ni mobil bank orqali o'tkazishimiz mumkin. Shunga o'xshash ko'plab xizmat turlarini onlayn, smartfon yoki kompyuter orqali amalga oshirishimiz mumkin.

Raqamli iqtisodiyotga bo'lgan qiziqish jamiyat va iqtisodiyotda sodir bo'lgan jiddiy o'zgarishlar sababli sezilarli darajada yuksaldi. Zamonaviy texnologiyalar va platformalar mijozlar, hamkorlar va mamlakat tashkilotlari bilan shaxsiy aloqani minimallashtirish hisobiga korxonalar va jismoniy shaxslarga xarajatlarni qisqartirishga yordam berdi, shu bilan birga, o'zaro aloqani yanada tez va oson yo'lga qo'yishga imkoniyat yaratdi. Shu tariqa tarmoq resurslariga asoslangan, raqamli yoki elektron iqtisodiyot paydo bo'ldi. Iqtisodiyotning raqamli segmentiga tegishli bosh manba-trakzaksion sektorning qad ko'tarishidir. Rivojlangan davlatlarda bu ko'rsatkich YalMning 70 foizdan ortiq miqdorni tashkilib, mamlakat boshqarishi, konsalting va informatsion xizmat ko'rsatish, moliya, ulgurji va chakana savdo, shu bilan birga, xizmatlar sohasini (kommunal, shaxsiy va ijtimoiy) birlashtiradi. Iqtisodiyot diversifikatsiyasi va dinamikasi qanchalik yuqori bo'lsa, mamlakat ichida va tashqarida noyob axborotlar aylanmasi shunchalik ko'p, milliy iqtisodiyot ichida axborot trafigi bo'lsa g'oyat salmoqli bo'ladi. Shu sababli ishtrokchilar soni ko'p va IT xizmatlar keng tarqalgan bozorlarda raqamli iqtisodiyot jadal rivojlanadi. Ayniqsa, bu-transport, savdo, logistika va internet bilan aktiv ishlaydigan sohalarga cheksiz qulayliklar yaratadi. Ayrim tadqiqotchilar fikriga ko'ra, ularda elektron segmentning hissasi YalMning 10 foizga yaqinlashib, 4 foiz aholi bandligini ta'minlaydi. Eng muhimi, bu

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

ko'rsatkichlar barqaror tarzda yuksalib boradi. Shubhasiz, raqamli iqtisodiyotning samaradorligiga nafaqat axborot texnologiyalarining qamrovi va infratuzilmaning mavjudligi, balki tadbirkorlik muhiti, inson kapitali va muvaffaqiyatli boshqarish instrumenti kabi standart iqtisodiy mezonlar ham ta'sir ko'rsatadi. Shu sababdan, iqtisodiy rivojlanish ayni ularga tayanadi, bu esa bu mezonlarning raqamli iqtisodiyot rivojlanishida avvalgiday zarur o'rin tutishini bildiradi.

Raqamli iqtisodiyotning afzalliklari

Albatta, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivoji, zamonaviy texnologiyalarning hayotimizda natijani amalda qo'llash har bitta insonning hayotida ko'plab ijobiy imkoniyatlar berishi mumkin. Raqamli texnologiyalar rivoji orqasidan inson, unga kerakli xizmatdan tezroq foydalanishi, internet orqali o'ziga kerakli narsalarni arzon sotib olish bilan ko'plab mablag'larni tejashi mumkin. Masalan qaysidir kitobni elektron ko'rinishda sotib olish sizga, o'sha kitobni chop etilgan ko'rinishini sotib olishdan ko'ra arzonroq tushishi mumkin. Yoki bo'lmasa oddiy xaridorning o'zi ishbilarmon bo'lishi, uyidan chiqmagan holda onlayn savdo-sotiq bilan shug'ullanishi mumkin.

Raqamli iqtisodiyotning eng aktiv drayveri bu mamlakatdir. U raqamli iqtisodiyotning asosiy buyurtmachisi va xaridoridir. Masalan, Xitoy bu maqsadlar uchun 9 mlrd dollar atrofida mablag' sarflagan. Bozor kapitalizatsiyasi 210 mlrd dollardan ziyod bo'lgan Alibaba internet resursi bu sarmoyalarning to'g'ri yo'naltirilganini isbotladi. Raqamlashtirishda maksimal foyda olishni xohlagan mamlakat, zarurli yuqori texnologik unumlarining bozorini yaratishi va uni qo'llab-quvvatlashi zarur. Shu bilan birga, parallel tarzda mamlakat boshqarishi, zarur sohalar va korxonalar uchun shaxsiy buyumli qo'shimchalarni rivojlantirgan holda, elektron iqtisodiyotning asosiy platformalarini nazorat etuvchi instrumentlarni o'z izmida saqlab qolish ham zarur hisoblanadi.

Xususan, Yaponiya texnologiyalarni xarid qilgan bo'lsa da, bu yo'nalishda o'zining ishlab chiqaruvchi tarmoqlarini yaratolmagani va texnik ishlanmalar darajasini barqaror yuqori holatda tutolmagani sababli, raqamli iqtisodiyotdagi yetakchi pozitsiyalarni qo'ldan boy berdi. Janubiy Koreya esa elektron hukumat va elektron vositachilikga (elektron tijorat faoliyati va mamlakat tender xaridlarini o'tkazish uchun) milliy byudjetning 1 foiziga teng miqdorda sarmoya kiritib, har yili 10-15 milliard dollar hosil qilishda va xarajatlarni 30-40 baravar qoplaydigan daromad olmoqda. Xususan, mamlakat va shaxsiy buyumli sektorda call-markazlarni tashkil etish, mobil qo'shimchalarni yaratish va mamlakatga tegishli internet-platformalarni reinjining qilish orqali mana shunaqa natijaga erishildi.

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

Mamlakat boshqarishidagi axborot tizimlari bilan ishlaydigan kadrlarni tayyorlash bu soha zarur yo'nalishlardan bo'lib qolmoqda. Misol uchun, o'tgan asrning 70-yillarida Belgiyada mamlakat tashkilotlari xodimlarni o'qitadigan va ular uchun bevosita ish o'rinlarida tizimlarni sozlovchi mutaxassislarining maxsus mobil guruhlari (xususan ixtisoslik o'quv yurtlaridagi o'qituvchilar va talabalarda yoqilgan holda) tashkil etiladi. Raqamli sohaning yana bitta nozik tomoni shunda, murakkab raqamli tizimlarni ishlab chiqish va ularni amalda qo'llash jiddiy va toliq yondoshuvni taqazo etadi. Sizga noodatiy tuyulishi mumkin, lekin ko'pincha dasturlash (o'zicha) asosan yetarlicha keng texnologik hodisa emas. Shu sababdan, sizning vazifalaringizni yechishi dasturchi ko'p taraflarda vazifani qanday anglashiga qarab harakat qiladi. Ko'pchilik ahamiyatli yechimlar bu jarayonda izohsiz qoldiriladi, sababi har qaysi tomon ularni o'z-o'zidan tushunarli deb hisoblaydi.

Dasturlarga aloqador hujjatlar ba'zan chala-partish tuziladi. Shu tariqa unum bilan ishlash jarayonida buyurtmachi o'zi buyurtma bergan va yaratilishi uchun pul to'lagan ishlanma ustidan nazoratni qo'ldan chiqaradi. Bunda axborotlashtirishga ajratiladigan byudjetda agar g'oyatda zarur bo'lishiga qaramay xizmat ko'rsatishga tegishli xarajatlar nazarda tutilmaydi. Raqamli iqtisodiyot dunyoni qamrashi sababli, axborotlashtirish va raqamlashtirishga tegishli har qanday mamlakat amaliyoti jamlanma turda hamda yagona kodlash tizimi, iqtisodiy va boshqarishga aloqador axborotni aniqlash asosida o'rganilishi zurrur.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot

Dunyo mamlakatlari kabi O'zbekistonda ham raqamli iqtisodiyot rivojlanmoqda. Kundalik hayotimizga axborot texnologiyalarni amalda qo'llash orqasidan oddiy insonlar uchun ko'plab imkoniyatlar yaratilmoqda. Hozirgi kunda uydan chiqmasdan ko'plab oziq-ovqat unumlari va taomlariga buyurtma berishimiz, ularni uyimizgacha yetkazishlari mumkin. Lekin shuni ta'kidlash zurrurki, O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot O'zbekiston potensialiga nisbatan bir necha barobar sekinroq rivojlanmoda. Ya'ni imkoniyat bor, kerakli resurslar mavjud lekin rivojlanish past. Bunga sabab sifatida raqamli iqtisodiyotni O'zbekistonda taraqqiyotini bir qancha to'siqlarini aytib o'tish mumkin:

- Ko'plab sohalardagi monopoliya;
- Internet tezligini pastligi va uni sifatizligi;
- Axborot texnologiyalari sohasida qonunchilikning zamondan orqada qolganligi;
- fuqarolarda kompyuter savodxonligining g'oyat pastligi;
- Qonunchilikning shaffof emasligi;

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

- Axborot texnologiyalari bo'yicha mutaxasislarning yetishmasligi yoki ularni boshqa mamlakatlarga ketib qolishi;
- Axborot madaniyati, axborot gigiyenasi pastligi;
- Axborot texnologiyalari xavfsizligi yaxshi emasligi;
- Boshqarish organlarida sohani tushinadigan mutaxassislarning kamligi yoki (ba'zi birlarida) ularning umuman yo'qligi;

So'nggi o'n yillikda dunyo bo'ylab raqamli ma'lumotlarga asoslangan biznes modellaridan foydalangan holda ko'plab raqamli platformalar paydo bo'ldi va ular mavjud sanoat tarmoqlari o'rnini egalladi. Platformalarning ustuvorligi shunda, bozor kapitallashuvi bo'yicha dunyodagi yetakchi sakkizta kompaniyaning yettitasi platformaga asoslangan biznes modellaridan foydalanishadi.

Raqamli iqtisodiyotda platformaga asoslangan biznes katta ustunlikga ega. Ham vositachi, ham infratuzilma sifatida ular onlayn harakatlar va platforma foydalanuvchilari o'rtasidagi o'zaro aloqalar bilan aloqador barcha ma'lumotlarni yozib olish va o'chirish imkoniyatiga ega. Raqamli platformalarning qad ko'tarishi ularning raqamli ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish qobiliyatiga to'g'ridan to'g'ri aloqador, biroq ularning ishtiyoqlari va hatti-harakatlari daromad olish uchun bu ma'lumotlarni qanday qilib tijoratlashtirishlariga aloqador.

Ta'kidlanishicha, raqamli texnologiyalar iqtisodiyotga aloqador 50 foizdan ortiq sohalarni keskin o'zgartirib yuboradi. Bu qarash axborot texnologiyalari va raqamli platformalar biznes modellarni keskin o'zgartirib, ularning samaradorligini dallollarni bartaraf etishi va jarayonlarni optimallashtirishga asoslangan. Jahon banki hisob-kitoblariga qarab, tezkor internet foydalanuvchilarining 10 foizga ko'payishi yillik YaIM hajmini 0,4 foizdan 1,4 foizgacha oshirishi mumkin ekan. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyotning mamlakat YaIMdagi hissasi har yili taxminan 20 foizga qad ko'tarishi (rivojlangan davlatlarda bu ko'rsatkich 7 foiz atrofida) uning ahamiyatini belgilaydigan ko'rsatkich sifatida qaraladi. 2010-yilda Boston Consulting Group kompaniyasi raqamlashtirish hajmini 20 ta davlatdan iborat guruh uchun 2,3 trillion dollarga (4,1 foiz YaIM) baholagan. Agar bu tendensiya saqlanib qolsa, 10-15 yildan so'ng bunday iqtisodiyotning jahon YaIMidagi hissasi 30-40 foizga yaqinlashadi.

Rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda IT sohasida taxminan 1 foiz aholi mehnat qiladi, bu sektor ish o'rinlarini boshqalarga nisbatan kamroq yaratadi. Lekin IT yo'nalishining rivoji yangi texnologiyalarni o'zlashtirayotgan boshqa sohalarda ish o'rinlarining yaratilishiga turtki beradi (IT sohasida yaratilgan har 1 ta yangi ish o'rnini uchun boshqa sohalarda 4,9 ta ish o'rnini to'g'ri keladi). Raqamli iqtisodiyot

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

tadbirkorlar va o'zi uchun ishlaydigan insonlarga yangi eshiklarni dadil ochib bermoqda.

Ko'pincha IT sohasining rivojlanishiga qo'shilgan hissa iqtisod rivoji, yangi ish o'rinlarining yaratilishi, odamlar va biznes uchun yangi turdagi xizmatlarning paydo bo'lishi, elektron hukumat rejaları doirasida xarajatlarning qisqarishiga imkon yaratadi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalarini tadbiq etishdan vujudga kelgan umumiy effekt kutilganidan natijasizroq bo'lib chiqadi va mushtarak yo'sinda taqsimlanmaydi. Bu kabi investitsiyalardan maksimal natija olish uchun texnologiyalarning Jahon banki tayyorlagan ma'ruzasida «analog to'ldiruvchilar» deb nomlangan boshqa omillar bilan o'zaro ta'sirini yaxshi tushinish taqozo etiladi.

Yakun va tavsiyalar

Masalan, xaridorga poyafzal zurrur. Uni bozorga tushib o'zi bevosita tanlasa va naqd pulga sotib olsa, bu dasturiy iqtisodiyot. Telegramdagi biron savdo boti orqali o'ziga ma'qul tovarni tanlab, tovar egasiga pulni elektron to'lov tizimi orqali to'lov va tovarni yetkazish xizmati orqali olish - raqamli iqtisodiyot deyiladi. Bu masalani eng oddiy xonadonlik misol orqali tushuntirishdir. Asosan, hammamiz allaqachon raqamli iqtisodiyot ichidamiz, uning qulayliklaridan foydalanamiz. Masalan, oyliklarimiz plastik kartalarga tushadi, elektron to'lov orqali kommunal xizmatlar, telefon, internet va boshqa tovar va xizmatlarga to'lov qilamiz, elektron tarzda soliq daklarasiyasi topshiramiz, kartadan kartaga pul uzatamiz, uyga taom buyurtma qilamiz va boshqa.

Yuqorida keltirilgan muammolar bosqichma-bosqich, tizimli, dunyo tajribasidan kelib chiqib hal qilinsa, O'zbekiston ham bemalol raqamli iqtisodiyoti rivojlangan davlatlardan biri bo'la oladi. Raqamli iqtisodiyot deganda, faqatgina Blokcheyn (Blockchain) texnologiyasini va ulardan xalqaro moliya bozorlarida foydalanish masalalarini yoki kriptovalyutalarni tushinish zurrur emas. Raqamli iqtisodiyot (Digital Economy) deganda, raqamli kommunikatsiyalar, IT yordamida olib boriladigan iqtisodiyot tushuniladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Husanov N. Mirahmedova Z. Iqtisodiy atamalar va yumush yuritishlik.-T., 2005. B.
2. Solimova N. Iqtisodiyotga tegishli matnlar tarjimasining xossalari. T., 2015.
Internet saytlar:
1. https://uz.upwiki.one/wiki/Digital_economy

"INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE 2023"

2. [https://yuz.uz/uz/news/raqamli-iqtisodiyot -rivojlanish -tomonga -qisqa -yol](https://yuz.uz/uz/news/raqamli-iqtisodiyot-rivojlanish-tomonga-qisqa-yol)
3. <https://www.gazeta.uz/oz/2020/02/21/digital-2023/>